

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΝΑΔΕΙΞΙΣ - ΧΑΡΤΩΝ ΑΝΑΜΝΗΣΙΣ

Χαρτογραφική περιήγηση στην ιστορία της πόλης

Επιμέλεια: Πάρις Σαββαΐδης, καθηγητής Α.Π.Θ., πρόεδρος ΕΚΕΠΠ-ΕΚΕΧΧΑΚ – Εθνικής Χαρτοθήκης

Ο χάρτης της πόλης μπορεί να έχει πολλές όψεις. Να είναι σχεδιασμένος με γραμμές, να δημιουργείται από μια σύνθεση γεωμετρικών σχημάτων και εικόνων, ακόμη να σχεδιάζεται από εκατομμύρια σημεία. Η Θεσσαλονίκη μπορεί να είναι μεγάλη ή μικρή, μισή ή ολόκληρη, με χαμηλά σπίτια ή με πολυκατοικίες, να μας γεμίζει ιστορία, υπερηφάνεια, να δημιουργείται καθώς κινούνται τα λεωφορεία ή τα ταξί ή οι αναμνήσεις και τα όνειρα των κατοίκων της. Οι χάρτες με τις εικόνες του παρελθόντος και του παρόντος. Με τους περιπάτους, με τα τραμ και το μετρό. Με τους αόρατους πια κήπους του Μπες Τσινάρ, τα περιορισμένα πάρκα και την προσμονή για πιο ανθρώπινη ζωή. Με το λιμάνι, την παραλία, τις γειτονιές, τα τείχη, το Λευκό Πύργο, το Επταπύργιο. Με τα καφέ, τα μαγαζιά και τη βροχή και τον ήλιο. Η πόλη με τις ευκαιρίες που δεν ήρθαν, τις ευκαιρίες που χάθηκαν και τις ευκαιρίες που έγιναν πραγματικότητα. Η πόλη που αλλάζει συνέχεια τη μορφή της. Η πόλη που απεικονίζεται στους χάρτες των χαρτογράφων, των ιστορικών, των στρατιωτικών, των μελετητών, των μηχανικών, των περιηγητών, αποτυπώματα του χώρου και του χρόνου, εικόνες χάρτινες και ψηφιακές μιας Θεσσαλονίκης που έφυγε, μιας Θεσσαλονίκης που ζούμε και μιας Θεσσαλονίκης που περιμένουμε ...

Αυτή η καταγραφή της σταδιακής μεταβολής των χαρακτηριστικών της πόλης, όπως αποτυπώνονται σε δεκάδες χάρτες διαφορετικών περιόδων, διαφορετικών κλιμάκων και διαφορετικής σχεδίασης, αποτελεί το στόχο της έκθεσης «Θεσσαλονίκης Ανάδειξις - Χαρτών Αναμνήσεις». Η ανάγνωση των χαρτών επαναφέρει πληροφορίες και αναμνήσεις, ενώ στις μεταβολές της χαρτογραφικής εικόνας βασίζονται η μελέτη της ανάπτυξης και η ελπίδα της ανάδειξης.

■ Η μεγαλύτερη θεματική έκθεση

Η έκθεση Θεσσαλονίκης Ανάδειξις - Χαρτών Αναμνήσεις οργανώθηκε στα πλαίσια των 43ων ΔΗΜΗΤΡΙΩΝ από το Ευρωπαϊκό Κέντρο Επικοινωνίας, Πληροφόρησης και Πολιτισμού - Εθνικό Κέντρο Χαρτών και Χαρτογραφικής

Κληρονομιάς - Εθνική Χαρτοθήκη (ΕΚΕΠΠ-ΕΚΕΧΧΑΚ), που εποπτεύεται και επικορηνγείται από το Υπουργείο Μακεδονίας - Θράκης, σε συνεργασία με την Αντιδημαρχία Πολιτισμού και Νεολαίας του Δήμου Θεσσαλονίκης και τη Δημοτική Πινακοθήκη. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη θεματική έκθεση χαρτών που έγινε ποτέ στην Ελλάδα με θέμα μια πόλη και τη δια χαρτών παρουσίαση της ιστορίας της. Περισσότεροι από 150 χάρτες διαφόρων κλιμάκων, τεχνολογιών και περιεχομένου περιγράφουν την παρουσία και τη σημασία της Θεσσαλονίκης στο χώρο και το χρόνο.

Πραγματικά, οι χάρτες ως καθρέπτες της ιστορίας απεικονίζουν αυτό το ταξίδι της Θεσσαλονίκης. Οι χάρτες ως μάρτυρες διαχρονικών διαδρομών τονίζουν τη σημασία της. Οι χάρτες ως μαθηματικά εργαλεία τοποθετούν τη Θεσσαλονίκη στο γεωγραφικό χώρο και δείχνουν τη μεγάλη σπουδαιότητα της πόλης για πολλούς αιώνες.

■ Ιστορία και αναμνήσεις

Με τη βοήθεια των χαρτών παρουσιάζεται το πέρασμα της ιστορίας και των αναμνήσεων από την πόλη, μια πόλη που περιέγραψαν οι συγγραφείς και οι ποιητές και της έδωσαν επίθετα μοναδικά, όπως Μεγαλόπολη, Μεγίστη, Πολυάνθρωπη, Θεοφύλακτη, Θεοφρούρητη, Μαρτυροφύλακτη, Λαμπροτάτη, Πρεσβυτάτη, Μητρόπολη. Κι αυτά τα επίθετα δείχνουν τον πολύτιμο ρόλο της Θεσσαλονίκης σε όλη την περιοχή, για ένα χρονικό διάστημα πολλών αιώνων. Εκτός όμως από τα κείμενα των συγγραφέων, η θέση της Θεσσαλονίκης απεικονίζεται συνεχώς στους χάρτες κάθε εποχής, γεγονός που επίσης αποδεικνύει τη μεγάλη σπουδαιότητα της πόλης για πολλούς αιώνες.

■ Ρωμαϊκός ο παλαιότερος χάρτης

Η παλαιότερη απεικόνιση της Θεσσαλονίκης σε σωζόμενο χάρτη πιστεύεται ότι είναι σε ένα χάρτη οδικού δικτύου της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, γνωστό ως Tabula Peutingeriana. Ο χάρτης αποδίδεται στο μοναχό Καστόριο από τα μέσα περίπου του 4ου μ.Χ. αιώνα, αλλά διασώζεται αντίγραφό του, του 13ου αιώνα. Ακόμη, η Θεσσαλονίκη απεικονίζεται και στους πτολεμαϊκούς χάρτες, οι οποίοι αποτελούσαν το βασικό χαρτογραφικό υπόβαθρο στην Ευρώπη επί σειρά αιώνων. Στους χάρτες που αρχίζουν να συντάσσονται από τους πλέον αξιόλογους χαρτογράφους από τα τέλη του 15ου αιώνα και αργότερα, η Θεσσαλονίκη σημειώνεται με διάφορα ονόματα ανάλογα με την εθνικότητα του χαρτογράφου, αλλά και ανάλογα με το αν απεικονίζεται η αρχαία Ελλάδα ή η σύγχρονη κατά την εποχή της σύνταξης του χάρτη. Το σχέδιο της πόλης (εντός των τειχών ακόμη) εμφανίζεται σε ναυτικούς χάρτες του γαλικού και του βρετανικού ναυαρχείου ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα.

Από τα τέλη περίπου του 19ου αιώνα, η προσπάθεια εκσυγχρονισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η εκτέλεση σχετικών έργων οδήγησε στη σύνταξη χαρτών μεγάλης κλίμακας, όπου απεικονίζονται τα οικοδομικά τετράγωνα και οι δρόμοι της εποχής με κείμενα στην παλαιoturκική γλώσσα. Παρόμοιοι χάρτες συντάχθηκαν από εκδότες ταξιδιωτικών οδηγών σε μια εποχή που η μυστηριώδης Ανατολή προσέλκυε το ενδιαφέρον των περιηγητών.

■ Χάρτες μικρής κλίμακας

Ακόμη, η Θεσσαλονίκη απεικονίζεται και σε πληθώρα χαρτών μικρής κλίμακας της ευρύτερης περιοχής. Οι χάρτες αυτοί, που συντάχθηκαν από υπηρεσίες διαφόρων κρατών, απεικονίζουν το οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο, τους κυριότερους οικισμούς άλλοτε με ελληνικά και άλλοτε με τουρκικά ονόματα και, μερικές φορές, το φυσικό ανάγλυφο και το υδρολογικό δίκτυο. Επίσης, από τους χάρτες αυτούς μπορούμε να μελετήσουμε τις μεταβολές της ακτογραμμής στο Θερμαϊκό Κόλπο, ιδιαίτερα στις εκβολές των μεγάλων ποταμών.

Από τις αρχές του 20ού αιώνα, η Θεσσαλονίκη αποτυπώθηκε και χαρτογραφήθηκε από τοπογραφικές υπηρεσίες των συμμαχικών δυνάμεων που στρατοπέδευαν στην πόλη κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και από ελληνικές υπηρεσίες.

Η πυρκαγιά του 1917 και οι ανάγκες αποκατάστασης των πυροπαθών οδήγησαν στην αποτύπωση της πυρκαϊστικής ζώνης που έγινε γρήγορα και αποτελεσματικά υπό την επίβλεψη του καθηγητή Γεωδαισίας στο Πολυτεχνείο της Αθήνας Δημήτριο Λαμπαδάριο. Η συσταθείσα «Διεθνής Επιτροπή Νέου Σχεδίου Θεσσαλονίκης» με επικεφαλής το Γάλλο αρχιτέκτονα - Πολεοδόμο Ernest Hébrard σχεδίασε ένα αξιόλογο ρυμοτομικό σχέδιο σύμφωνα με τα διεθνώς παραδεκτά για πολεοδομικές παρεμβάσεις σε τέτοιου είδους ιστορικές πόλεις. Ωστόσο, τα γεγονότα της μικρασιατικής καταστροφής, το με-

Χάρτες 1: Λεπτομέρεια πολεμιαίκού χάρτη, όπου η Θεσσαλονίκη αναγράφεται ως Thessalonica [Tabula Europa X, Geographia, έκδοση Basle από S. Münster και A. Petri, 1540].

γάλο πρόβλημα των προσφύγων, τα συμφέροντα και οι συνεχείς παρεμβάσεις για λόγους πολιτικής και μικροπολιτικής σκοπιμότητας οδήγησαν σε μεγάλο αριθμό τροποποιήσεων κατά τα επόμενα χρόνια. Οι τροποποιήσεις αυτές ήταν τόσες, ώστε λίγα χαρακτηριστικά του αρχικού σχεδίου να έχουν τελικά διατηρηθεί. Παρόλα αυτά, είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι η Θεσσαλονίκη πέρασε στην επόμενη φάση της πολεοδομικής της ιστορίας και ευρύτερης ανάπτυξης. Φαίνεται το τέλος μιας εποχής: οι στενοί δρόμοι και τα σοκάκια αντικαθίστανται με μεγάλα οικοδομικά τετράγωνα και δρόμους με μεγάλο σχετικά πλάτος. Η οθωμανική πόλη αρχίζει να προσπαθεί να μεταλλαχθεί σε ευρωπαϊκή.

■ **Επέκταση του σχεδίου πόλης**

Το ελληνικό κράτος στη συνέχεια προχώρησε σε επεκτάσεις του σχεδίου πόλης, καθώς έφθαναν οι πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και σε εκπόνηση νέων ρυμοτομικών σχεδίων αργότερα. Οι εντάξεις νέων περιοχών της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης σε σχέδιο πόλης συνεχίζονται μέχρι σήμερα. Δεκάδες ρυμοτομικά σχέδια διαφόρων περιοχών και τροποποιήσεις υφιστάμενων σχεδίων βρίσκονται στα αρχεία της Διεύθυνσης Πολεοδομίας της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης και στις αρμόδιες υπηρεσίες του Δήμου Θεσσαλονίκης.

Και η Θεσσαλονίκη συνεχίζει την ιστορία της. Με τις χαρτογραφικές και τοπογραφικές δραστηριότητες να καλύπτονται με επαρκή επιστημονικό και επαγγελματικό τρόπο, έχουμε μια συνεχή παραγωγή χαρτών και διαγραμμάτων. Κατά την εικοσαετία 1920-1940 αρκετοί χάρτες διαφόρων κλιμάκων συντάσσονται από ελληνικές ή ξένες υπηρεσίες ή ιδιώτες και πωλούνται στο εμπόριο.

■ **Πολεμικό χαρτογραφικό ενδιαφέρον**

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η Θεσσαλονίκη συγκέντρωσε και πάλι το ενδιαφέρον των χαρτογραφικών υπηρεσιών των κρατών που εμπλέκονταν στις επιχειρήσεις. Έτσι, μπορούμε να βρούμε σε διάφορες γλώσσες χάρτες μικρών κλιμάκων με ικανοποιητική απεικόνιση της Θεσσαλονίκης και της ευρύτερης περιοχής της και χάρτες μεγαλύτερων κλιμάκων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την αναγνώριση τοπωνυμίων και την περιήγηση στην πόλη πέρα από στρατιωτικούς σκοπούς.

Τέλος, κατά τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει μια τεράστια προσφορά χαρτών που απεικονίζουν τη Θεσσαλονίκη σε έντυπη ή ηλεκτρονική και διαδικτυακή μορφή. Οι χάρτες εξυπηρετούν τις ανάγκες του σχεδιασμού βασικών παραμέτρων και συνθηκών της πόλης, βοηθούν τον επισκέπτη να περιηγηθεί την πόλη (πραγματικά ή εικονικά) και γενικότερα αποτελούν εργαλείο για την καθημερινότητα πολλών ανθρώπων.

Παράλληλα, οι χάρτες της Θεσσαλονίκης λειτουργούν ως παράθυρο προς το παρελθόν για μελετητές και ρομαντικούς, αλλά και ως αφετηρία σχεδιασμού για πολεοδόμους και ονειροπόλους...

■ **Υλικό της έκθεσης**

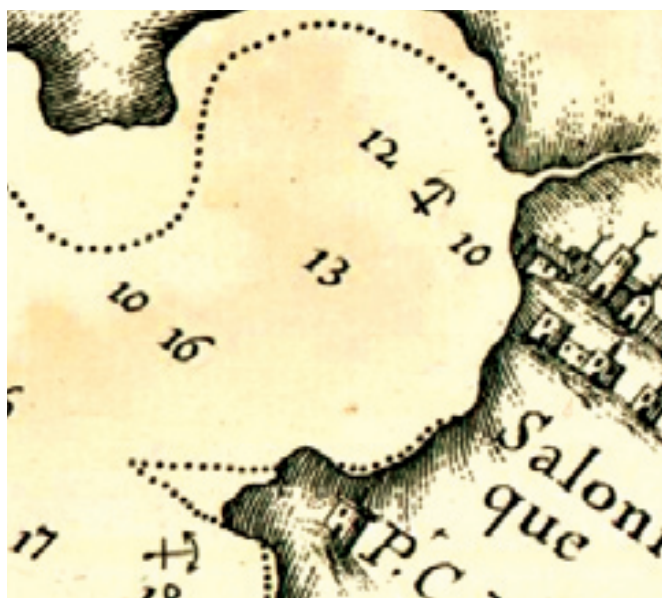
Το πρωτογενές εκθεσιακό υλικό συγκεντρώθηκε από τους συλλέκτες κ.κ. Αλέξανδρο Γαρυφαλλό, Σάββα Δεμερτζή, Αριστοτέλη Νανιόπουλο, Άγγελο Παπαιωάννου, Πάρι Σαββαΐδη, τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Θεσσαλονίκης (Διεύθυνση Πολεοδομίας), το Δήμο Θεσσαλονίκης (Διεύθυνση Μελετών Αρχιτεκτονικών Έργων και Διεύθυνση Τοπογραφίας), το Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, τα αρχεία της κ. Αλεξάνδρας Καραδήμου - Γερολύμπου και των κ.κ. Βασιλείου Δημητριάδη, Ανδρέα Κάιση, την 9η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, το Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, την Εταιρεία Ύδρευσης-Αποχέτευσης Θεσσαλονίκης, το Απικό Μετρό - Μετρό Θεσσαλονίκης, την Κτηματική Υπηρεσία Νομού Θεσσαλονίκης, τον Οργανισμό Ρυθμιστικού Σχεδίου και Περιβάλλοντος Θεσσαλονίκης, καθώς και το αρχείο του ΕΚΕΠΠ-ΕΚΕΧΧΑΚ - Εθνικής Χαρτοθήκης. Την έκθεση συνοδεύει πολυσέλιδος κατάλογος - λεύκωμα, όπου διακεκριμένοι συγγραφείς σχολιάζουν και συμπληρώνουν την εικόνα της πόλης δια των χαρτών.

Από το προσωπικό του ΕΚΕΠΠ-ΕΚΕΧΧΑΚ, για την προετοιμασία της έκθεσης και του λευκώματος εργάστηκαν η κ. Μαρία Παζαρή και η κ. Ελιδα Δανιήλ με γενικό συντονισμό από την κ. Φωτεινή Παππά. Επίσης, βοήθησαν η κ. Ιωάννα Παπαδοπούλου, η κ. Νόνη Πλούτογλου, Τοπογράφος Μηχανικός ΑΠΘ και ο κ. Βασίλειος Τσανίδης, νομικός.

Η έκθεση πραγματοποιήθηκε από 12 Νοεμβρίου 2008 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 2008 στο Κέντρο Πολιτισμού του Δήμου Θεσσαλονίκης στην παλιά Αλάνα της Τούμπας. ■

Χάρτες 2: Απεικόνιση της Θεσσαλονίκης σε χάρτη του Ολλανδού χαρτογράφου Joan Blaeu, Atlas Graecia, 1640.

Χάρτες 3: Απεικόνιση της Θεσσαλονίκης σε ναυτικό χάρτη του J. Roux, 1764.

Χάρτες 4: Χάρτης της Θεσσαλονίκης εντός των τειχών από την έκδοση Orient Grece et Turquie d'Europe, 1873 του γαλλικού εκδοτικού οίκου Hachette, όπου φαίνεται κατεδαφισμένο το παραθαλάσσιο τείχος.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΝΑΔΕΙΞΙΣ ΧΑΡΤΩΝ ΑΝΑΜΝΗΣΙΣ

Χάρτες 5: Η Θεσσαλονίκη σε λεπτομέρεια χάρτη, κλίμακας 1:154.000 με τίτλο Θεσσαλονίκη και περίχωρα, εφημερίδα Πρωία, 1936. Παρόλη τη μικρή κλίμακα του χάρτη αποτυπώνεται η ανάπτυξη των νέων (προσφυγικών) συνοικιών της πόλης.

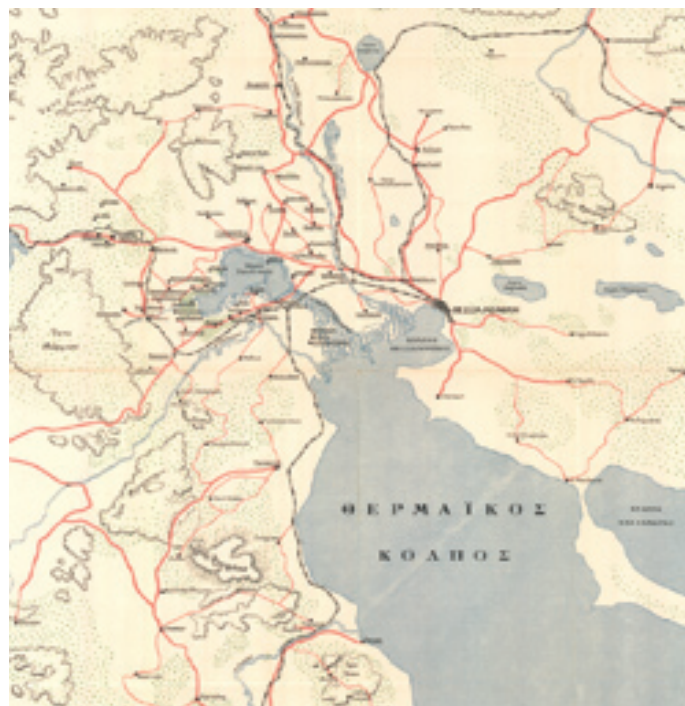
Χάρτης 9: War Office, Χάρτης της Θεσσαλονίκης και της περιοχής της, «Map of Salonica and surrounding country (Turkish: SELANIK, Bulgarian: SOLUN, Greek: Thessaloniki)», 47.8 x 57.9 εκ., 1909. Ο χάρτης παρουσιάζει πολλές λεπτομέρειες της επέκτασης της πόλης κατά τις αρχές του 20ού αιώνα, όπως την περιοχή των «Εξοχών» και τους «Πύργους», τις γραμμές του τραμ, τη θέση προξενείων, κτιρίων των αρχών, θέσεις νοσοκομείων και στρατοπέδων, καθώς και ένα σχέδιο από τα ελάχιστα για το σχέδιο (οριζοντιογραφία) της διαμόρφωσης του χώρου στο πάρκο «Μπες Τσινάρ».

Χάρτης 10: Πολεοδομικός χάρτης, «Σχεδιάγραμμα πόλεως Θεσσαλονίκης», εκδότης Ι. Ξενάκης, Βόλος, 1:10.000, 97x66 εκ., περίπου 1930-35. Πρόκειται για χάρτη που βασίζεται στο σχέδιο Εμπράρ. Είναι ένας χρηστικός χάρτης της πόλης, είναι ενδεικτικό ότι περιέχει και διαφημίσεις, στον οποίον παρουσιάζονται τα οικοδομικά τετράγωνα της πόλης, το αστικό οδικό της δίκτυο καθώς και τα συστήματα σταθερής τροχιάς.

Χάρτης 12: Απόσπασμα (ένθετο) από το χάρτη του P. Larié, [Φύλλο Χάρτη με ΝΑ Αιγαίο] «Plan de Salonique», 60.7 x 47.1 εκ., 1829. Ο συνολικός χάρτης περιλαμβάνει σε ένθετα τα λιμάνια της Ρόδου και της Θεσσαλονίκης. Ο αστικός ιστός απεικονίζεται χωρίς λεπτομέρεια, όμως δίνονται άλλες πληροφορίες, όπως π.χ. τα παραλιακά τείχη και το παλιό λιμάνι, η θέση και η ονομασία ορισμένων πυλών των τειχών, κάποιο βασικό οδικό δίκτυο έξω από τα τείχη, κοιμητήρια, ρέματα κ.ά.

Χάρτης 14: Χάρτης Κεντρικής Μακεδονίας, Λιθογραφείον Β. Παπαχρυσάνθου και ΣΙΑ, Αθήνα, 1:400.000, 49.6 x 70.5 εκ., περ. 1915. Διακρίνονται οι σημαντικοί οικισμοί, το βασικό οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο και οι λίμνες Γιαννιτσών (αποξηραμένη πλέον), Λαγκαδά (Κορώνεια), Δοϊράνης και Μπεσικιών (Βόλβη). Η λίμνη των Γιαννιτσών φαίνεται συνδεδεμένη με τη θάλασσα με μια σειρά ελών.

Χάρτης 15: Οθωμανικός χάρτης Θερμαϊκού Κόλπου και μεγάλου τμήματος της Χαλκιδικής, όπου απεικονίζεται το οδικό και το σιδηροδρομικό δίκτυο της ευρύτερης περιοχής, το φυσικό ανάγλυφο, ποτάμια και λίμνες, διάφοροι οικισμοί και άλλες πληροφορίες, 72.1 x 63.3 εκ., περίπου 1900.